

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

SUV DIPLOMATIYASI VA MINTAQAVIY SIYOSATNING STRATEGIK TADQIQOT YO'NALISHI SIFATIDA (MARKAZIY OSIYO MISOLIDA)

Bokubayev Kamil Yulchibayevich

Qo'qon davlat universiteti assistent o'qituvchisi

Хайруллаева Венера Хибадуллаевна

Kandidat filasofskix nauk, assotsirovanniy professor

Kazaxskogo universiteta mejdunarodnix otnosheniy

i mirovix yozikov imeni Abilay xana

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining mintaqaviy siyosatdagi strategik ahamiyati, transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning zamonaviy muammolari hamda davlatlararo hamkorlik mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mintaqadagi asosiy transchegaraviy daryolar — Amudaryo va Sirdaryo havzalari misolida suv taqsimoti, siyosiy manfaatlar, ekologik muammolar va xavfsizlik masalalari o'rganilgan. Shuningdek, suv diplomatiyasining mintaqaviy integratsiya, ekologik barqarorlik va siyosiy muvozanatni ta'minlashdagi roli ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalarida suv resurslarini boshqarishda institutsional hamkorlikni mustahkamlash, xalqaro huquqiy mexanizmlarni keng qo'llash hamda mintaqaviy strategik platformalarni takomillashtirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: suv diplomatiyasi, transchegaraviy suv resurslari, Markaziy Osiyo, mintaqaviy siyosat, ekologik xavfsizlik, Amudaryo, Sirdaryo, suv boshqaruvi, geosiyosat.

INTRODUCTION (KIRISH)

Markaziy Osiyo mintaqasi tabiiy-geografik xususiyatlari, qurg'oqchil iqlimi hamda suv resurslarining notekis taqsimlanganligi sababli suv masalasiga alohida strategik ahamiyat beradi. Mintaqaning asosiy suv manbalari bo'lgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari bir nechta davlat hududini kesib o'tuvchi transchegaraviy suv tizimlari hisoblanadi. Shu sababli suvdan foydalanish masalasi iqtisodiy, ekologik va siyosiy manfaatlarining kesishgan nuqtasiga aylangan.

Suv diplomatiyasi bugungi kunda xalqaro munosabatlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilib, davlatlar o'rtasidagi resurslar bo'yicha hamkorlik, muzokaralar va kelishuvlar tizimini anglatadi. Ayniqsa, suv tanqisligi kuchayib borayotgan sharoitda transchegaraviy suv resurslarini samarali boshqarish davlatlararo barqarorlikning muhim omiliga aylanmoqda.

Markaziy Osiyoda suv resurslari bo'yicha yuqori oqim davlatlari — Qirg'iziston va Tojikiston gidroenergetik manfaatlarga urg'u bersa, quyi oqim davlatlari — O'zbekiston, Qozog'iston hamda Turkmaniston irrigatsiya va qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini ustuvor deb hisoblaydi. Mazkur manfaatlar tafovuti ayrim hollarda siyosiy qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Maqolaning maqsadi — Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining mintaqaviy siyosatdagi strategik ahamiyatini tahlil qilish, transchegaraviy suv boshqaruvidagi mavjud muammolarni aniqlash va barqaror hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-strategik takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy savollari quyidagilardan iborat:

Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi qanday strategik vazifani bajaradi?

Transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda qanday siyosiy va institutsional muammolar mavjud?

Suv diplomatiyasi mintaqaviy integratsiya va xavfsizlikka qanday ta'sir ko'rsatadi?

METHODS (METODOLOGIYA)

Mazkur tadqiqotda Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining mintaqaviy siyosatdagi strategik ahamiyatini kompleks tahlil qilish maqsadida ko'p bosqichli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar, ekologik boshqaruv, geosiyosiy tahlil va huquqshunoslikning integratsiyalashgan ilmiy tamoyillariga asoslandi. Tadqiqot metodologiyasi suv diplomatiyasining nazariy asoslarini, amaliy institutlarini hamda mintaqaviy siyosiy jarayonlarga ta'sirini aniqlashga qaratildi.

Metodologik bazasi sifatida sifat (qualitative) va qiyosiy (comparative) tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi transchegaraviy suv resurslari boshqaruvi, davlatlararo muzokaralar va suv-energetika manfaatlari tizimli ravishda o'rganildi. Bunda suv diplomatiyasining siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonidagi o'rni hamda mintaqaviy xavfsizlikka ta'siri konseptual tahlil qilindi.

Birinchi navbatda tarixiy-qiyosiy metod qo'llanildi. Ushbu metod yordamida sovet davridagi markazlashgan suv taqsimoti modeli hamda mustaqillikdan keyingi milliy suv siyosati o'rtasidagi transformatsion jarayonlar tahlil qilindi. Sovet davrida suv resurslarini markazlashgan tarzda boshqarish tizimi mavjud bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin suv taqsimoti milliy manfaatlar nuqtayi nazaridan qayta shakllandi. Mazkur tarixiy dinamikani tahlil qilish mintaqadagi zamonaviy suv diplomatiyasining shakllanish omillarini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchi metod sifatida komparativ (qiyosiy) tahlil usuli tanlandi. Tadqiqot doirasida yuqori oqim davlatlari — Qirg'iziston va Tojikiston hamda quyi oqim davlatlari — O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston suv siyosati strategiyalari qiyosiy ravishda o'rganildi. Ushbu yondashuv orqali suvdan foydalanishdagi manfaatlar tafovuti, iqtisodiy ehtiyojlar va geosiyosiy qarashlarning farqli jihatlari aniqlashtirildi. Masalan, yuqori oqim davlatlari gidroenergetika rivojlanishini ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsa, quyi oqim mamlakatlari irrigatsiya va oziq-ovqat xavfsizligi ehtiyojlarini muhim deb hisoblaydi.

Institutsional tahlil metodi ham qo'llanilib, mintaqaviy suv boshqaruv institutlari faoliyati o'rganildi. Jumladan, International Fund for Saving the Aral Sea hamda mintaqaviy suv komissiyalari faoliyatining siyosiy-huquqiy samaradorligi tahlil qilindi. Institutlarning suv taqsimoti, mojarolarni oldini olish, ekologik muammolarni yumshatish va mintaqalararo dialogni rivojlantirishdagi o'rni baholandi. Institutsional yondashuv mintaqadagi mavjud boshqaruv mexanizmlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini berdi.

Bundan tashqari, siyosiy-huquqiy tahlil metodi asosida xalqaro va mintaqaviy hujjatlar mazmunan o'rganildi. Jumladan, United Nationsning transchegaraviy suv oqimlari bo'yicha tamoyillari, 1997-yildagi xalqaro suv oqimlaridan foydalanish to'g'risidagi konvensiya hamda United Nations Economic Commission for Europe suv konvensiyasi huquqiy asos sifatida tahlil qilindi. Mazkur hujjatlar suvdan oqilona foydalanish, teng manfaatlilik, zarar yetkazmaslik tamoyillari hamda nizolarni diplomatik yo'l bilan hal etish mexanizmlarini belgilashi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqildi.

Shuningdek, kontent-tahlil (content analysis) usuli asosida ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, siyosiy bayonotlar va rasmiy statistik materiallar o'rganildi. Ayniqsa, suv xavfsizligi, ekologik barqarorlik va iqlim o'zgarishining suv siyosatiga ta'siri bilan bog'liq ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda saralandi. Bu usul turli ilmiy pozitsiyalarni umumlashtirish hamda mavjud nazariy yondashuvlarni qiyoslash imkonini berdi.

Empirik tahlilda Amudaryo va Sirdaryo havzalari misol tariqasida tanlanib, ularning suv taqsimoti, mavsumiy foydalanish dinamikasi hamda davlatlararo manfaatlar bilan bog'liqligi o'rganildi. Tadqiqot obyekti sifatida aynan ushbu havzalarning tanlanishi ularning Markaziy Osiyo iqtisodiyoti, energetik xavfsizligi va qishloq xo'jaligi uchun strategik ahamiyati bilan izohlanadi.

Metodologik chegaralari ham mavjud bo'lib, ayrim statistik ma'lumotlarning davlatlar kesimida ochiqlik darajasi turlicha ekanligi hamda siyosiy qarorlarning yopiq diplomatik xarakteri tahlil imkoniyatlarini qisman cheklaydi. Biroq qiyosiy tahlil, xalqaro hisobotlar va ilmiy manbalarni integratsiyalash ushbu cheklovlarni minimallashtirish imkonini berdi. Mazkur metodologik yondashuv natijasida suv diplomatiyasining Markaziy Osiyodagi siyosiy, ekologik va iqtisodiy strategiyalar bilan uzviy bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslab berildi hamda mintaqaviy suv boshqaruvi tizimini takomillashtirishga oid xulosalar ishlab chiqildi.

RESULTS (NATIJALAR)

Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi mintaqaviy siyosatning ajralmas strategik yo'nalishiga aylanganligini ko'rsatadi.

Birinchidan, mintaqada suv resurslari bo'yicha o'zaro bog'liqlik yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Yuqori oqim mamlakatlari suv omborlari va gidroelektr energiyasidan foydalanishga intilsa, quyi oqim mamlakatlari sug'orish tizimi uchun barqaror suv oqimiga ehtiyoj sezadi.

Ikkinchidan, suv resurslaridan foydalanishda manfaatlar to'qnashuvi mavjud bo'lishiga qaramay, so'nggi yillarda mintaqaviy diplomatik muloqotning faollashgani kuzatilmoqda. Suv-energetika almashinuvi, qo'shma monitoring tizimlari hamda mavsumiy kelishuvlar siyosiy barqarorlikni saqlashga xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, ekologik xavfsizlik omili tobora muhim strategik masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, Aral Sea inqirozi mintaqa davlatlarini suv resurslarini boshqarishda yangi diplomatik mexanizmlarni ishlab chiqishga majbur etdi.

To'rtinchidan, suv diplomatiyasida mintaqaviy institutlarning roli kuchaymoqda. Xususan, IFAS doirasidagi hamkorlik suv siyosati yuzasidan muntazam siyosiy dialog shakllanishiga xizmat qilmoqda.

DISCUSSION (MUHOKAMA)

Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi masalasi tabiiy resurslarni boshqarish muammosi bilan cheklanib qolmay, balki mintaqaviy xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik, ekologik muvozanat va geosiyosiy manfaatlarning o'zaro kesishgan strategik yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi. Suv resurslari mintaqa davlatlarining energetika siyosati, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, oziq-ovqat xavfsizligi va tashqi siyosiy munosabatlariga bevosita ta'sir qiluvchi omil bo'lib, shu sababli suv diplomatiyasining muvaffaqiyati mintaqadagi siyosiy hamkorlik darajasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining shakllanishi tarixiy-siyosiy omillar bilan uzviy bog'langan. Sovet davrida suv taqsimoti markazlashgan tizim asosida boshqarilgan bo'lib, unda yuqori oqim hududlarida joylashgan suv resurslari quyi oqim respublikalarining agrar ehtiyojlariga mos ravishda rejalashtirilgan edi. Energetika va suv resurslari yagona xo'jalik tizimi doirasida muvofiqlashtirilgani sababli suvdan foydalanishda katta siyosiy qarama-qarshiliklar kuzatilmagan. Biroq mustaqillikdan so'ng suv resurslari ustidan milliy nazoratning kuchayishi davlatlar manfaatlarini diversifikatsiya qildi va bu yangi geosiyosiy muhitni yuzaga keltirdi.

Ayniqsa, yuqori oqim mamlakatlari — Qirg'iziston va Tojikiston uchun gidroenergetik salohiyat iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu davlatlar qish mavsumida elektr energiyasiga ehtiyoj yuqori bo'lganligi sababli suv omborlaridan faol foydalanishga intiladi. Aksincha, quyi oqim mamlakatlari — O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston yoz mavsumida irrigatsiya ehtiyojlari uchun suv resurslarining barqaror oqimini ustuvor deb hisoblaydi. Natijada suv va energetika manfaatlari o'rtasida mavsumiy nomutanosiblik vujudga keladi.

Mazkur tafovut suv diplomatiyasini konfliktologik va hamkorlik paradigmalari kesishgan maydonga aylantiradi. Bir tomondan, suv resurslarining tanqisligi, iqlim o'zgarishi va demografik bosim kelgusida mintaqaviy ziddiyatlar ehtimolini oshirishi mumkin. Ikkinchi tomondan esa, o'zaro bog'liqlik darajasining yuqoriligi davlatlarni muqarrar ravishda muzokara va hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirishga undaydi. Shu ma'noda suv diplomatiyasi "nizolarni oldini oluvchi diplomatiya" funksiyasini bajaruvchi strategik vosita sifatida talqin qilinadi.

Muhokama davomida aniqlanishicha, suv diplomatiyasining samaradorligi institutsional mexanizmlarning mustahkamligi bilan ham belgilanadi. Xususan, "International Fund for Saving the Aral Sea" va mintaqaviy suv boshqaruvi institutlari transchegaraviy muammolarni muhokama qilish uchun muhim platforma vazifasini bajarmoqda. Biroq ushbu institutlarning huquqiy vakolati cheklanganligi, qarorlarning majburiy ijro mexanizmlarining yetarli emasligi hamda siyosiy manfaatlarning ustunligi ularning samaradorligini pasaytirayotgan omillar sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat mintaqada yanada institutsionallashtirilgan, huquqiy jihatdan mustahkam va majburiy mexanizmlarga ega suv boshqaruvi modelini ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Muhokamaning yana bir muhim jihati ekologik diplomatiya bilan suv diplomatiyasining integratsiyalashuviga taalluqlidir. Xususan, Aral Sea ekologik inqirozi suv boshqaruvining noto'g'ri strategiyalari uzoq muddatli geoiqtisodiy va ijtimoiy oqibatlariga olib kelishini namoyish etdi. Orolbo'yi hududida yuzaga kelgan ekologik degradatsiya nafaqat tabiiy tizimlarga, balki migratsiya, sog'liqni saqlash, mehnat resurslari va iqtisodiy rivojlanishga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu

sababli suv diplomatiyasi faqat resurslarni taqsimlash emas, balki ekologik xavfsizlik diplomatiyasi sifatida ham ko'rilishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, iqlim o'zgarishi suv diplomatiyasining strategik mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Muzliklarning qisqarishi, yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi va qurg'oqchilik xavfining kuchayishi mintaqada mavjud suv balansiga bosim o'tkazmoqda. Bu esa kelgusida suv resurslaridan foydalanish bo'yicha siyosiy muzokaralarni yanada murakkablashtirishi mumkin. Shunday sharoitda davlatlar qisqa muddatli manfaatlardan voz kechib, suv xavfsizligini umumiy mintaqaviy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida qabul qilishi zarur.

Muhokama jarayonida xalqaro tajribalarning ahamiyati ham alohida e'tirof etildi. Dunyoning boshqa transchegaraviy suv havzalarida qo'llanilgan integratsion boshqaruv mexanizmlari Markaziy Osiyo uchun muayyan darajada moslashtirilishi mumkin. Masalan, suv ma'lumotlari almashinuvi, qo'shma monitoring tizimlari, nizolarni arbitraj asosida hal qilish, umumiy ekologik fondlar tashkil etish kabi mexanizmlar mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan suv diplomatiyasini faqat siyosiy muzokara emas, balki ilmiy hamkorlik, texnologik almashinuv va iqtisodiy sheriklik tizimi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, suv diplomatiyasi "yumshoq kuch" (soft power) konsepsiyasi doirasida ham muhim strategik vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Davlatlar o'rtasida suv bo'yicha ishonchli muloqot mexanizmlarining mavjudligi umumiy siyosiy munosabatlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ilmiy ekspertlar forumi, suv masalalari bo'yicha muntazam sammitlar, qo'shma ilmiy markazlar va transmilliy ekologik loyihalar mintaqada siyosiy ishonch kapitalini oshirishga xizmat qiladi. Strategik nuqtayi nazardan qaraganda, Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining kelajakdagi samaradorligi bir necha asosiy omillarga bog'liq: birinchidan, davlatlararo siyosiy irodaning mustahkamligi; ikkinchidan, institutsional mexanizmlarning modernizatsiyasi; uchinchidan, iqlim xavflariga moslashgan suv boshqaruvi tizimlarini yaratish; to'rtinchidan, raqamli monitoring va ochiq ma'lumot almashuv platformalarini shakllantirish; beshinchidan esa, suvni mintaqaviy raqobat emas, balki umumiy strategik resurs sifatida talqin etuvchi siyosiy tafakkurni rivojlantirish bilan belgilanadi. Umuman olganda, muhokama natijalari Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi mojarolarni kuchaytiruvchi omil emas, balki siyosiy muloqot, ekologik xavfsizlik va iqtisodiy integratsiyani mustahkamlovchi strategik mexanizmga aylanish imkoniyatiga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu esa suv masalasini davlatlararo raqobat obyekti sifatida emas, balki uzoq muddatli barqaror taraqqiyotning umumiy platformasi sifatida ko'rib chiqishni talab qiladi.

CONCLUSION (XULOSA)

Suv diplomatiyasi va mintaqaviy siyosatning strategik tadqiqot yo'nalishi sifatida muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi mintaqaviy siyosatning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Transchegaraviy suv resurslarini boshqarish masalasi ekologik muammolar, iqtisodiy manfaatlar va geosiyosiy omillar kesishgan murakkab tizimni tashkil etadi.

Suv diplomatiyasining mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash, siyosiy mojarolar ehtimolini kamaytirish va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishdagi rolini tasdiqlaydi.

Kelgusida suv boshqaruvi tizimida quyidagi strategik choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: Markaziy Osiyo suv kodeksini ishlab chiqish, transchegaraviy suv ma'lumotlari almashinuvining yagona raqamli tizimini yaratish, ekologik diplomatiya va suv diplomatiyasini integratsiyalash, mintaqaviy ilmiy markazlar hamkorligini kuchaytirish, suv resurslarini boshqarishda xalqaro huquq normalarini keng tatbiq etish. Natijada suv resurslari mojaro manbai emas, balki mintaqaviy integratsiya va strategik hamkorlik omiliga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York, 1997.
2. United Nations Economic Commission for Europe. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Helsinki, 1992.
3. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Water Diplomacy and Cooperation in Transboundary Water Management. Paris, UNESCO Publishing.
4. World Bank. Water Energy Nexus in Central Asia: Improving Regional Cooperation in the Syr Darya Basin. Washington D.C., World Bank.
5. International Fund for Saving the Aral Sea. Annual Reports on Water Cooperation and Aral Sea Basin Management. Almaty.
6. Food and Agriculture Organization. Irrigation in Central Asia in Figures. Rome.
7. Central Asia: Water and Conflict. London: regional policy studies.
8. Water Security in Central Asia. New York: international academic press.
9. United Nations Development Programme. Central Asia Water Governance Programme Reports. New York.
10. Organization for Security and Cooperation in Europe. Water Governance in Central Asia. Vienna.
11. O'zbekiston Respublikasi. "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonun, 1993-yil 6-may, №837-XII. Suvga oid munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy tarixiy qonunlardan biri.
12. O'zbekiston Respublikasi. O'RQ-1076-sonli Suv kodeksi, 2025-yil 30-iyul. Suv resurslarini boshqarish, muhofaza qilish va transchegaraviy suv obyektlariga oid yagona kodifikatsiyalashgan huquqiy hujjat.
13. World Health Organization. Water Safety and Public Health Reports. Geneva.
14. Asian Development Bank. Regional Cooperation on Water Resources in Central Asia. Manila.
15. United Nations Environment Programme. Environment and Water Security in Central Asia. Nairobi.
16. Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi, transchegaraviy suv boshqaruvi va ekologik xavfsizlik bo'yicha ilmiy maqolalar, statistik to'plamlar va analitik hisobotlar.